

מכתבי אחרונים

מבחר מכתבים אשר מתפרסם בעמודים אלה, הנו חלק זעיר מתוך מכתבים רבים שיצאו בתקופת המלחמה מארצות הכיבוש הנאצי, בדרכים רגילות ובתחבולות מחושבות, וחדרו והגיעו לעולם החופשי.

חלק ניכר מהמכתבים המובאים, אלה הן פניות ותשובות המשוורות ללשכות הקשר מטעם התנועה הציונית והיישוב בארץ-ישראל, בשווייץ ובקוסטא. מכתבים רבים, שנשלחו לאנשים פרטיים ומוסדות, אבדו בשל חזנתה או חוסר הבנה לערכם ההיסטורי הכללי. עם זאת, אלפי מכתבים שמורים עדיין, הן בארכיונים שונים בארץ ובחוץ-לארץ, והן בידי אנשים פרטיים.

למכתבים — פנים גלויות — חלק המכיל חומר שבדתי; וגם צד מוסווה — רמזים מוסתרים, אשר עליהם רוב מקופלים במלים עבריות בודדות, הכתובות באותיות לטיניות.

מבחר המכתבים שחוכן עלידינו מתחלק לשלושה מדורים. קבענו בנפרד מכתבים אישיים, בהם אדם בודד מסיח את ליבו בפני רעהו. בהמשך הובאו מכתבים, שעיקרם דברייקשר ואינפורמציה על הנעשה בריכוזים יהודיים ובגופים מוליטיים. לאחרונה באים המכתבים האחרונים, דברייפרידה מן העולם והעקה מכאב, המופנית אל העולם.

המכתבים שקובצו בלקט שלנו נלקחו מן המקורות הבאים:

- קבוצת מכתבים מתוך צרור גדול שהובא עלידי מנחם בדר, שהיה בזמנו חבר המשלחת בקוסטא. המכתבים הללו הועתקו משפת המקור. ניסינו לנלות את המכתבים המקוריים באחד הארכיונים בארץ, אך החומר המקורי אבד כנראה בנסיבות בלתי ידועות. [המכתבים הללו תורגמו מגרמנית עלידי אריה דביר].
- חלק ניכר מהמכתבים הועתק מתוך הקובץ „מכתבים מן הגיטאות“, שלוקטו והובאו לדפוס עלידי ברכה חבס, ויצאו לאור בתש"נ ב„עם עובד“. ממכתבים אלה הושפט קטעים וגם לא סופנו המלים שנכתבו בעברית במקור. העתקנו את המכתבים ללא שינוי.
- 3 מכתבים הועתקו מתוך חלק „מכתבים מן הגולה הנאצית“, שיצאו בחוברת פנימית מטעם לשכת ההסברה של הסוכנות היהודית לארץ-ישראל, ירושלים, אדר ב', תש"נ. גם בקובץ זה לא צוינו המלים העבריות שבמקור.
- 3 מכתבים הועתקו מתוך לקט בעמודים המסומנים „ידועות מהגולה“ ותאריך הופעתו 21.4.1944.
- 3 מכתבים נלקחו מארכיון „מורשת“.
- מכתב אחד הועתק מ„ספר קוצק“ ומכתב בודד אחר מ„ספר יזכור לקדושי ליבא“.
- מכתב אחד הועתק מתוך קובץ מכתבים שיצא באיטליה ולאחר מכן הוצא במהדורה גרמנית.

מכתבים שעמדו לרשותנו במקור או בשפת המקור, סומנו המלים העבריות עלידי כוכב. בדרך כלל הושפטו השמות המלאים של האנשים המוזכרים בגוף המכתב והם הובאו רק במקרים בהם השם, יותר מאשר הוא מהווה רשות הפרט, הרי הוא מיצג דמות ידועה או מושג ציבורי. נמנענו ככל האפשר, מתוספת הערות למכתבים, והשתמשנו בהערות רק כאשר הדבר היה חיוני להבנת תוכן המכתבים.

א

(ראשית 1940)

יקירי,

מאוד שמחתי עם מכתבך, כיוון שזמן רב אני מצפה לידיעה ממך. מזמן שיצאת מכאן. הרבה השתנה אך קשה לכתוב על הכל. ודאי ידוע לך כי אני אבדתי את אמי. זאת היתה ונשארה מכה קשה עבורי, כיוון שזמן מועט קודם, עמדתי בפני אבירה אחת. הרי נשארת בודדה מאוד ועברו עלי ועדיין עוברים עלי רגעים קשים. אולם אל תחשוב כי הפכתי להיות מוכית ונכנעת. להיפך, החלטתי להתמודד עם החיים ואינני מטילה ספק בכוחותי. ברגעים של מבוכה, געגועים בלתי מוגדרים, כאב ואי־שקט, עזרה לי הרבה תרצה, אינך מתאר לעצמך, עד כמה שהבחורה הזאת השתנתה. היא כואת כפי שאתה רצית אותה ודאי לראות. הכל מעניין אותה, ולא כפי שהיה בעבר. השתחררה מהסנטימנטליות המיותרת, הרגשות, אך נשארה נערה עדינה ורגישה. אינך משער, מתק, כמה אני חייבת לך. אינך יודע כמה שאתה חסר לנו. כל כך הייתי רוצה לצאת איתך לסיור ולשיחה, אך גם זה יכול אי־פעם, גם לתרצה אתה חסר מאוד. אנו משוחזרות לעתים אודותיך ואודות חברים. אם הנך סבור שאני יחידה העוסקת והחושבת על הגדודי [גדוד], אינך אלא טועה יש כאלה רבים יותר, והרי זה טוב, ומסיבה זו לא יישאר ודאי לבד. אלה החושבים עליו, יבנו את עתידו, עם כי יהיה זה קשה כנראה, הגברת תל־עמליה * [גדוד תל־עמל] מרגישה טוב, לפני חודש וחצי חגגנו את יום ההולדת שלה, על פי הזמנים העכשויים, יצא הדבר טוב מאוד, ניתן לומר — יפה. לי אישית עזורים הרבה הספרים, נעורים ושמות החיים הנובעת מכך, תקווה ואמתה. עברנו את ה"אתמול", נעבור גם את "היום", אולם מחכה לנו "מחר". במחר זה כולנו מאמינים. הרי צעירים אנהנו. זה אושר גדול שאנו צעירים. האם גם אתה חש את הדבר? האם גם כך נועשים והולכים הנעורים? האם גם אותך משכרים הנעורים הפורצים? היתני רוצה בכך, מתק, זה מוסיף כוח. והרי יש צורך בכוחות רבים, לי אישית סייעה המלחמה, רשאה אותי. צבי כותב שאין שלום ביניכם. השתדל להסבין איתו, הרי אתה יודע לעשות זאת. וידוע לך עד כמה חשוב הדבר, תתעלה מעל העניינים הפעוטים ותחדיר רוח התשלמה, מהרחות הנעלים. מרדכי ב[חיה] [מרדכי אנילביץ], הוא כאן, זה טוב. אני מעריצה את האיש הזה, היה שלום, תשיב בהחלט, אני מניחה שנשוחח עוד אי־פעם ולא רק במכתב.

זוֹרֵיחַ (אני מעדיפה להשאיר כזאת)

מכתב שנשלח מארשה אל הריכוז החלוצי בוויילנה, המקור הפולני בארכיון "מורשת".

■

קוצק, יולי 1940

משה!

את מכתבך קיבלנו וסודתה אני לך. אחי, שהנך זוכר אותנו, כן. משה, לא פעם הבני נזכרת בדודה גתמה שלנו, שהיתה אומרת עליך: עוד תמול שלשום היה ילדון — וכבר בגר! מהללתי אני אותך על כתיבתך, אפשר להבין הכל מה שאתה כותב... האם זה כבר הסוף? הבני יושבת וחושבת שעות על גבי שעות אודות הכל. מרגישה אני בזמן האחרון כאבים גוראים. אני כבר מודקנת ואתה רק מתחיל את חייך... אך אסור להיות סנטימנטלי, התגיון והשכל אומרים שיש לחפש את החיים — ותחיים הם לא בקוצק.

בפעם הראשונה ערכנו את ה"סדר" בלעדיותם. לך היה בדאי נעים בוילנה — אבל לנו היה קשה. הסתובבתי כמי שנטרפה עליו דעתו. למרות שהכל היה כרגיל בכל פסח — גם מצות לא חסרו; רק אתם חסרתם. כל אחד מאתנו זכר אתכם וגאבך עם עצמו בגבורה שלא להעלות את שמכם על דל שפתיו — אחרת היינו פורצים מיד בבכי [כאן חתך הצנזור את המכתב, אך מהצד השני נשאר קטע כדלקמן — מ. ג.] :

לפני רבע שעה ביקר אצלנו מגדל ברוגשטיין והראה לנו מכתב ממך ובו חדשה חשובה ומשמחת. אסתר נישאה לאיש... אבא בכה שלא זכה להיות ב"חופת" בתו. על אסא מוטב שלא תשאל...

רבקה גז'רין

מכתב שנשלח לריכוז החלוצי בחילנה. לפי "ספר קוצק".

*

סחנה לעצורים בריטיים אזרחיים, קרויצבורג, 24.11.42

תודה רבה בעד גלוייתך, שעלית שמחתי מאוד. אתה מבקש דו"ח מפורט, אך האמין לי, שהכל לא איכפת לי כאן. הרי שלומי לא חשוב, אם נשורה אותו למצב בריאותו החמור של עמי יקירנו. ומה יהיה שלומי, לאחר שהמתלה תתלונף? בחלום ראיתי באחד הלילות האחרונים: איברים מרוסקים ללא גוף, תמונה מתרידה הרודפת אחרי על כל צעד ושעל. תגיד לי, מ"מ, כמה זמן עוד יצטרך להשאר בבית החולים העלוב, לדעתך? לא, עלי אין לך מה לדאוג. אני אמנם עצור, וכפי שאתה מעיר אל נכון, קשה לחיות עם תמונה, אך בכ"ז הנני מרגיש את עצמי כמו בגן עדן בתוך מדבר שומם. יש לנו אוכל מספיק, מקום דירה מסודר ואף מסיבות לבלוי זמן. כל שברע מתקיימת הצגת קולנוע, מוזן לזמן נערכים מחזות תיאטרונים וקונצרטים על כל הסידורים החדשים ביותר, כגון קלעים ותלבושת. חדרים רבים מוסקים, בכל יום אחה"צ ישנה הרצאה אנגלית מעניינת על נושאים כגון: התפתחות התרבות והספרות האנגלית; תרומות היסטוריות לתנ"ך; תורת הפסיכולוגיה; הגוף והטבע; נושאים חפשיים וכו'. נוסף על כך לומדים פעמיים בשבוע בכיתות שפות, מתימטיקה ומתאמנים גם בשחמט. בברידג' וכו'. אני נוכח בכל זה — כדי להחזיק מעמד בתנאי חיינו כאן — אך הלב אינו רוצה להשתתף. רוצים לעסוק כאן בספורט חרפי, פי.ט.ק.א. בברלין ומהצלב האדום הבריטי קבלתי ספרים מעניינים (באנגלית ובגרמנית), גם דקדוק עברי וערבי. — כזהו מצבי בשנה השלישית של מעצרי, אני מונה את הימים בלוח, ומתעוררת וחזרת השאלה: עד מתי? ורק לעתים רחוקות מגיעה ידיעה טובה. האם ידוע לך, שאשתו של משה רעור כמה נשים החלפו ונסעו הביתה? כתוב נא בפרטורים!

ד"ש לבביות

שלך

צבי (מדגניה)

מתוך "המכתבים מן הגולה הנאצית".

ליאד, 15.3.43

סוזאן ויקרה.

אינך יכולה לתאר לעצמך מה מאושרת הייתי לקבל ממך ידיעות טובות. אצלנו החיים נמשכים כרגיל. עלייך לדעת, שאני עובדת כעת עם ילדים. אני אומרת לך — עובדה נפלאה! — כל כך הרבה כפי שלמדתי במשך החדשים האלה, לא למדתי במשך שתי שנים של הדרכת קבוצות. אני מתחייבת בפנייך, שאעשה את הכל לגמרי אחרת מאשר קודם לכן! אני נמצאת עם חילדים יומם ולילה, ביום — חמישים בגיל חמש עד המסעדה — ובלילה. — שבעה, בחדר השינה שלי, כרגע. אני יושבת לגמרי בשקט באכסדרה, כי האחרים הלכו עכשיו למיטה, לכשיחזרו מן הכנסיה. הרי הסוף לשלוות! על כן הלכתי לכנסיה כבר השכם בבוקר, ובוה איפוא, מלאתי את חובתי ועכשיו אני פנויה! על כל פנים, אילו לאיש לא היה רצ מנני, הרי העולם היה מאושר! גם אפי עובד עכשיו בכפר (איכר) * ולא עוד (בהכשרים) * הוא לומד לחלוב פרות, כפי שאת רואה, הזמן אינו הולך לאיבוד אצלנו. היש לך עוד חדשות טובות ממולדת? אני אומרת לך, מצולם עוד לא היה לי כל כך הרבה אומץ לב כמו עכשיו, ויש לי כאן (— זה יפתיע אותך בודאי —) קבוצה קטנה, לכן גם מקנאים בי האחרים, אנא, אל תצחקי על כל דברי ההבל שאני כותבת, — אבל מה את רוצה, כיום מוכרחים לעשות איאלה דבריהבל, שאותם בעבר לא חכננו אף פעם, ושעליהם בודאי עוד אירפסם בעתיד נצחק בצוותא, על כל פנים, אנו חייבים לעבור את הזמן בראש מורם, כתבי נא על ארצי, כי את הרי יכולה לתאר לעצמך, שאנו רעבים לכל הידיעות על אודותה.

בברכה לבבית.

שלך ננני

מהוך חסיבת בוד בארכיון "מורשת".

ביה ד' ניסן תש"ב (22.3.1942)

אל הארון הנכבד מאד פ'.

בזמנו כתבתי אליך ובינתיים קבלתי, כפי שידוע לך, תמיכה מהאדונים ו. והאחים ו. ולכן לא הכבדתי עליך בבקשה.

אבל עתה לא נותר כבר סימן מהתמיכה הזאת, מכיוון שמחירי המצרכים עולים מיום ליום, עד כדי כך, שלמרות שאני ואשתי לא אוכלים בשר אפילו בשבת, וביצה לא טעמתי זה יותר משלושה חדשים, הרי בכל זאת אני מוציא קרוב ל-100 זלוטי מדי יום ביום (רק להסקה ולתאורה, אני מוציא 30 זלוטי ביום, 10 קילו עצים ב-2 זלוטי לקילו — 20 זלוטי, 5 קילו עצים לחצתה (ראספאלקא) — 6 זלוטי, היתר לנפט ולקרביד, חשמל לא פועל עתה בדירתה, גאו גם כן לא, 3 לחמים ליום — אנחנו שלושה במשפחה — ב-10 זלוטי בעד לחם, שוב 30 זלוטי, ואז, היכן התבשילים וכל החוצאות האפשריות האחרות?).

לכן אני מבקש: אם יש ביכולתך בדרך כלשהי לסייע לי בסכום מסוים לקראת פסח — עשה זאת, אני לא יכול להצביע על גובה הסכום, זה תלוי במצבך הכספי, ברצונך הטוב וביחסך כלפי.

3)

[illegible]

צילום מכתבו של ה. צייטלין

אני יכול לומר לך רק דבר אחד: קרב פסח ואין בידי אף גרוש אחד. לא למצות ולא לתפוחי-אדמה.

כיוון שקשה מאוד להשיגך בביתך ואני גר במרחק רב ממך, הריני מבקשך להשאיר בדירתך פתק עבורי, מתי אני יכול לראותך ועד כמה אתה יכול להיענות לבקשתי.

בכבוד רב,

חלל צייטלין

תורגם מידיש, לפי צילום המקור שבארכיון "מורשת".

*

מתנה עבודה לבהירות יהודיות, 8.12

את גליתך מי 24.10 קיבלתי שלשום בערב, רק ביום הראשון יש לי פנאי להשיב לך. אך אתה — כתוב נא תכופות יותר, כי רק ממך אני מקבלת מכתבים, ואני מאושרת בקבלי את שורותיך, אני שמחה שמולדת היקרה בריאה על כל ילדיה, דרוש נה בשלומה ממני. — אולי תוכל לשלוח לי חבילות לעתים קרובות יותר? הודו רעב מכבד אותי תמיד בביקורה, ולאחר כל מתנה שלך הנני מקבלת דרישת-שלום מאת שני אחים לחם. — אל תתרעם עלי שאני מטרידה אותך, אני פונה אליך כאל אח, מאחר שאין לי עוד אדם סלבדך. מ.

מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

ויטל, 27.10.1943

יקירי,

קבלתי את המכתב היחיד שלך ושל ברל, ואני משתוקק לשמוע מכם שוב. אל נא תשכחו אותי. מדחי ההונדורסי ספרדי * וכן מעמית-לאזרחות שלי שם עדיין לא קבלתי שום מכתב. גם לא ידוע לי, האם אחינו דודי יודעים על כך, שאני ובני נמצאים כאן. מסור נא שלום להצלה * הזעירה שלך. מה מעשי דרכית * שלנו והתנועה. * זקנכן הקנטה ודאי כבר גדלה. מנחם כיתב לי מן הבית שלמשה טאבן נולד בן פעוט. מול טוב! צבי שלי הוא נער יפה תואר. מסור ברכות לבביות לבן דודנו חילושין. * ברכות שלום גם מידידינו אלכסנדר לנדאו. אחינו של הכשרסקי. * אני סצפת לחשובתך בקרוב.

שלך, האהב יצחק [קצנלסון]

מתוך חשיבת בדר באיכיון "מורשת".

ויטל, 7.12.1943

יקירי,

שלחת לי היום שוב מתנות אהבה [מזון], שאינן חיוניות בשבילי. אני מודה לך ומבקש לא לשלוח לי יותר. יש לי כאן הכל. אני מתענגע למכתב ממך ולדרישות שלום מן הבית. איך הולך עם אישור * ארצית * שלי? ולברל? מדוע לא כותב לי איש משלי? דרישות שלום לאישור * מבני צבי. האם הוא עוד אצל ג. אני מברך גם אותו.

שלך, יצחק [קצנלסון]

מתוך חשיבת בדר באיכיון "מורשת".

בראטיסלאבה, 5.1.1943 (צריך להיות כנראה 1944)

ידיד יקר,

אני מודה לך בעד כל הטירחה, שאתה ושאר החברים * טורחים למען העליה * שלי. אתה יכול לתאמין לי שאני נחונה במצב נפשי בו לבי קרוב להתפקע. בימים אלה קבלתי את המכתב המצורף משוייץ. בו מודיע לי קרוב משפחה על טהלת כתי. בשעות הראשונות אחרי קבלת ידיעה זו יצאתי כמעט מדעתי מרוב דאגה וכאב לב. אינני מסוגלת לתפוס כיצד זה ייתכן, שהילדה המסכנה תשכב חולה קשה במשך חודשיים, ואיש לא שם לב אליה במשך תקופה ארוכה זו. בשעה שהיו לה גם דאגות חסריות. אני יכולה לתאר לעצמי מה נורא היה היאוש של ליצי, וסת גלמודה ועזובה סוכרתה היתה לחוש בחיותה רגישה ועדינת נפש כל כך. וגם כיום היא סובלת ודאי בצורה שאינה ניתנת לתיאור. לכך עוד מתווסף האסון האיום שבמתלתה הקשה. אני מבקשת ממך בכל הלהט והיקר, מסור נא לי

על הכל, ללא כחל ושרק, קודם כל, האם יהיה הכרח לנתחה והאם קיים סיכוי לריפוי? מה שלום הילדה ומה נעשה למען החלמתה? אני יודעת, שאתה מ... כמו כן חבר * ב., לא מסרתם לי על מצב העניינים האמיתי מפני כך שחסתם עלי, כי הרי ידעתם שהדאגה המעיקה לשלום הילדה האהובה תכביד עלי במידה כזאת, שהדבר יקשה עד מאוד להתמסר למשימות גדולות אחרות. לכך מצטרף עוד אסון הגדול השני שלי, שאפי המסכנה, הטובה, עמה אני חיה ביחד, אף היא תולה מאוד, וכך אני נקרעת, וכמו כדור משחק של תגורל מושלכת הלך ושוב, בין תובותי כבת לאמי וכאם לבתי, אל הוראות האלה נוסף גם רגש האחריות החזק כלפי הכלל. * כי סוף סוף אסור שהיהודים * שבחברה שלנו ייזקקו בשל דאגות היחיד. אנו, אלה שיש להם האפשרות והכוח לבצע מעשה בזמן הקשה הזה, מועטים הם כל כך, ולכן ההכרעה בדבר העליה * היא לא קלה בעיני, ובכן, שני גורמים משפיעים על הכרעתי: ראשית, הדאגה לילדים, ושנית, הסיכון האישי שלי השריר כמקדמ, מסיבה זו אני חושבת לנכון, שהן הסרטיפיקאט וגם הוריה יעמדו לרשותי, כי בכל עת עלול להתוצר מצב, בו החלטתי לעלות * תהפך למידית, אני לוקחת איפוא לתשומת לבי בתודה, שאתה תרצה להבטיח את רשיונות העליה, * הן על שמי, כמו כן על שמה של נעמי. בכל מקרה אבקשך לתת את הוראותיך בקשר לעליה * שלי למ, בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, ולמסור גם לי על כך.

אם גם מחשבותי כבר נתונות לעליה, * הרי ברצוני למלא את השרות למען הכלל כאן, כל עוד שאוכל, כי אני מאמינה שיש ביכולתי לומר שפעילותי כאן היא חשובה. אולם כעת, ו, היקר, ללא התחשבות בסיכון האישי שלי, אוכל להמשיך בעבודתי רק אם תהיה לי הודאות שלמען בתי נעשה הכל שנחוץ להחלמתה, הבטחתכם זו מצויה בירי, והיא קדושה בעיני, על כל פנים, אבקשך עוד פעם, אנא, כתוב לי, שטא גם באמצעות הדואר מה נודע לך בינתיים אודות ליצי, ומה נעשה למענה, שטא תכתוב זאת לא לפי כתובתי אלא לפי זאת של משה. אני מאמינה שעכשיו הבינונו איש את רעהו, ואני מודה לך ולכולכם, חברים * יקרים, בעד הכל שאתם עושים למעני ולמין ילדי.

ברכות לבביות ושלום, * אני בשארת.

שלך צ'י

מתוך חשיבת בוד בארכיון "פורשת".

הארשה, 2.10

לא כתבתי לך מסומ שהייתי טרודה בקשיי־משפחה ובדאגות שונות שאינן מרשות טאטנו. דאגה מיוחדת גורמת לי משפחתי שבחיות גרוכוב.² הם תובעים ממני עזרה ואין בידי לתת, מענים נפשם, המסכנים, והלא ידעת שאין ביכולתם להגות את עבודתם אחרי שנים רבות כל כך של עמל. הקשה ביותר הוא כי שלטונצ'יק מציק להם ואינו נותן מנה, ואין במעט באפשרותי להתראות אתם, כי החומה אינה מרשה זאת ואין ידע כלל מה יתא סופו של דבר. הלא תבין כמה כל זה מחליש את העצבים. — —

רצוני להוועץ בך: הכדאי לנסוע אל ש. עיני הרואות כי קשה להגיע אל בנדוריי, ומי יודע אם יש די מקומות עבודה שם; כן קשה לסדר את ענין הוצאות הדרך; ואחרון אחרון: הסכסוך החדש עם בעל הבית של צפורה (המלחמה עם רוסיה). מה דעתך, איפוא? קיבלתי את חבילתך בת חמשת הק"ג. — אם אין באפשרותך לשלוח תה — שלח קפה, דגים מעושנים וסרדניות. —
מאת צ. (גליציה) אין לי ידיעות, דבר שמעציבני מאוד. אני משתדלת לנסוע לשם, אולם איני יודעת אם יעלה בידי. —

צ.

פתוך. מכתבים מן הגישאות.

2. חזת חלוצית בקרבת ווארשה שהיתה קיימת לפני המלחמה ועלה בידי חברי תנועת "דרורי-חלוצי" לקיימה במשך תקופה ממושכת בימי המלחמה. (מערכת הילקוט)
3. הכוונה לעליה ארצה פ. בנדוריי. (מערכת הילקוט)

*

ווארשה 10.12

קשה עלי הכתיבה. יוסף (קפלן) יהיה בבית בימים הקרובים והוא יענה לך על כל השאלות המעניינות אותך. —

אנו חיים כמקדמים. סמינרסקי² מבקר אצלנו עכשיו. הלא ידעת אוהו מקרוב. הוא מבקר במיוחד אצל המנהל וישהה אצלו חודש ימים. הם אותבים איש את רעהו ואינם נפרדים זה מזה יומם ולילה. מנהל הקטן ילמד רבות מפי האורח היקר. אנו מאושרים מאוד למראת זה. הדבר מזכיר לנו את הימים הטובים ההם. בהם ערכנו יחד טיולים ומושבות קיץ. אף כל המכירים שמחים לדבר.

כבר כתבתי לך בדבר הכשריקה³ שחגגה אתמול את יום הולדתה. בתנאי הימים הללו — הרי זה יפה מאוד. אלה דברים החשובים בחיי עתה. אני משערת. שגם אתה תשמח בהם. לכשתראה את מאיר⁴ ספר לו את הדבר ודורש בשלומם מקרב לב. היה גם אתה בריא וחזק.

מוסיה

פתוך. מכתבים מן הגישאות.

2. הכוונה לסמינר להכשרת משמרת חדשה של מדריכים לתנועה. תנועת השומר הצעיר קיימת סמינרים אחדים כאלה בימי המלחמה. (מערכת הילקוט)
3. הכוונה לקיבוץ הכשרה שהיה קיים בגישו ווארשה ברחוב נאלבקי 23.
4. מאיר יצרי (מערכת הילקוט)

*

פתח עבודה לבחורות. 5.10

דווקא היום רצוני לומר לך אישית לפחות מלים אחדות. עתה הלא כבר ידעת כמה עמוקות עדיין הבן נפגענו כולנו. באמת: עדיין הבן. לפי שעה. הדבר היחיד המקיים את האדם ומניעו מנוול, היא הידיעה שיש חברים העומדים עמו. באותו הבטחון בו יודעים אנחנו, שאתם כולכם שם זוכרים אותנו — באותו הבטחון דעו אתם, שאנו ממלאים את חובותינו כאן. יותר מזה איני יכולה לכתוב לך היום. ונראה שאין צורך במלים נוספות. טוב הוא להבין איש לרעהו. שורות אחדות מידך ייטיבו לנו. לחיים ברכתנו, כתמיד.

א.

פתוך. מכתבים מן הגישאות.

באנדרין, 10.6

סלח נא, שלא כתבתי זמן רב, עליך להבין כי נאבקנו בזמן האחרון עם קשיים מרובים ונאלצתי גם להפסיק את קשרי המכתבים בינינו. אבל למה אינך כותב אתה? אני ועוד אחרים ממשיכתנו, נמצאים עדיין בחוה החקלאית. למרות שרבים מידידינו נסעו כבר לא.ר. (מחנה עבודה), העבודה בחוה מתקדמת במלוא הקצב, והיא השתפרה הרבה לעומת השנה הקודמת. עובדים 55 איש, 10 בתורים צעירים והשאר בתורות. העבודה קשה, בשעות אחריצהריים באים אלינו עוד חברים צעירים ועובדים יחד אתנו. בימים הקרובים ביותר, יישתח בחוה מחנה קיץ בשביל ילדי העיר שלנו. כן נפתח מעין קייטנה למחצה בעיר עצמה. בעבודתנו עסוקים עתה רבים מחברינו. אנו נתקלים בקשיים מרובים מצד ועד הקהילות שבמחוז, והיה רצוי שתתערב מיד. — הרבה מתכניות ההכשרה שלנו, ושל הקהילה, נכשלו. לא יכולנו לשאת במעמסה הכספית ולכן לא נוספו ענפי מלאכה והכשרה מקצועית. מה דעתך בעניין זה? —

(בלי חתימה)

מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

באנדרין, 5.12 (סוכר פריז, "החלוץ" לחבר שהגיע לארץ שכנה)

אני כותב לך שוב מתוך תקווה, שלפחות הפעם תקבל את דברי. אצלי ובמשפחתי לא נשתנה דבר. אנו חיים כולנו יחד וגרים עדיין באותה הדירה. פעמים מספר ביקר אצלנו הדוד תבלתינעים גירושניסקי. עד עכשיו עוד יכולתי לסדר איתו את כל הסכסוכים המשפחתיים בדרך של שלום. אבל הוא בדאי יבקר אצלנו שוב בקרוב, ומי יודע מה יהיו פני הדברים אז. לכל מקרה אומין את בן-דודי הגניסקי, אולי תהיה לו השפעה עליו. —

ה.

מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

(דודס מערב פולין), חודש פברואר 2.3

ברצוננו להודיעך מאורע משפחתי משמח. על אף הימים הקשים החלים עמי שלנו לשאת לאשה את העלמה הריגיבין (החלט בדבר התנגנונות). אמנם עדיין לא קבעו את יום הכלולות, אולם הטקס ייערך בימים הקרובים. אולי יהיה ברצונם של... (אפשרות הצלה) או של סלך הצליסקה לשלוח איגרת ברכה? אם כן, הרי עליהם למהר. טקס הנישואין ייערך כנראה בחוג מצומצם בדירתה של הדודה הגניסקה. אנו דורשים מקרב לב בשלוטך ובשלום כל קרובינו. ברכות מיוחדות שולח תזוג הצעיר.

ג.

מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

כאנדיה, 10.11.

קיבלתי בתודה את גלוייתך החביבה מיום 18.10. גם א. (מוארשה) הנמצא אצלנו זה חודש ימים קרא אותה. לבו מלא מרירות עליכם ועל עולמוכיך. ואין הוא רוצה לכתוב לכם עוד. הוא טוען שבין כה וכה, כמיותר הוא בעיניכם ועליכן, פשוט. חבל לו על הנייר ועל הזמן הדרוש לכתובה. כעת גרה אצלי אחותי פלוגה, שרה וחייקה (חברות דגניה שחזרו לארץ) העתיקו אל פנחס. נפרדנו פרידה לבבית ביותר כי ודאי לא נראה עוד בחיים. א. חולה מאוד, המות לבגד עיניה. הוא חוזר אל צ. (וארשה). — הרי ודאי שיגור אצל מות'צקי. את חבילה איני רוצה עוד לדעת, בין כה וכה איני מתראה עמה. מלבד אלה אין חדש. גירוש שוהם אצלנו. אנו מקיים לראות בקרוב את הגב' הצלה. קבל ברכות לבביות ונשיקות.

ר-ה.

מתוך "מכתבים מן הגישאות".

צ'נסטוב, 5.6.

זה זמן רב מאז כתבתי לך. הייתי רחוקה מתבית ולא ניתנה לי אפשרות לכתוב. במשך כמה חודשים ביקרתי אצל משפחתי בוילנה. מצבם טוב (בלשון סגיר-נחור). רדישות שלום מיוחדות מאת השמדה וגמורה. הן מרגישות עצמן בכי טוב. אני מצטערת מאוד שאין ביכולתי לכתוב לך על שלומן ועבודתן. הייתי גם אצל אנשי ביאלסטוק. רשם נחתו מנוחת סה. הילדים מתפתחים. חבל שאין להם תנאי בית מסודרים, יכולת הייתי לשהות שם עוד זמן מסוים, העבודה מצויה שם בשפע, אך התנענעתי אל צ. ומשפחתה² — ידעתי שתנאי חיה עם ילדיה קשים מאוד והיא זקוקה לעזרה. תאר לעצמך שלא הכרתיה, עד כדי כך נשתנו תנאי חיה... עכשיו אני נמצאת אצל ר. כאן אשאר ימים מספר. גם היא תכתוב לך. היא רוצה לקבל חבילות מזון... דרוש נא בשלום גולבר ובגדורי ומשפחתו ואמור להם שתנני בריאה ורוצה לדעת מה מהרחש אצלם. אני מצטערת שאין להם מושג היינו מהם.

ס.

מתוך "מכתבים מן הגישאות".

2. הכוונה לתנועת "דור החלוץ" בארשה ובגוראלוב-כנסט בכלל.

ברטיסלבה, 25.10.42.

את סכתבך קיבלתי. תודה רבה לך. אתה הינך המקור היחידי בשבילי, שממנו אוכל לשאוב איות ידיעות על המשפחה המפוזרת. כבר מזמן לא קיבלתי שום ידיעה מאף אדם. זה מדריך את מנוחתי. הלא ידוע לך שיותר קשה לקבל ידיעה בכלל, מאשר לקבל ידיעה רעה. רק מתוך סכתבך נתברר לי, מדוע אין לי ידיעה מצביה. אין לנו כל אותות חיים מיאסה וילדיו. הידיעות הכלליות המגיעות משם הן שונות, אך לרוב רעות. שמעתי, שהורדה כתיבה אסורה מתיחסת רע מאוד אליהם. תכתוב נא לי בקביעות ובפרוטרוט על מה

שמגיע אליך משם. תוכל לתאר לך, כמה זה מעניין אותי. אם אפשר, שלח נא אלי גם העתקי-מכתבים. תודיע נא לי גם על כתובות כל קרוביני, איתם אתה עומד במגע. אשר לי, הנני נמצא במחנותה ועובד. לצערי עברו כמה מידידי לגרוש'קה. אמנם בזמן האחרון הואט קצב עבודתה, אך בכ"ז טרם נסתלק משליחותה. הוא דורש כי באביב יעבוד דוד יודיאחרון אליו. אשר להילדה עורה, על זה ימסרו לך משה והאחרים. דבר אחר ברור: יהיה זה מועיל מאוד. פרץ איננו עוד אצל דוד גפיר (זה אסור). נאלץ לעבוד לגבול'סקי וחזר לאשתו. לצערי עברו שוב כמה קרובים לדוד גפיר, ביניהם הגה ואיצ'יק, רחמיאל דוב נמצאים עוד אצל בלה ובקושי מרוויחים את קיומם. כאשר ליוג'אל, הרי מוסר ליאו, שבקרוב תהיה שוב אקטואלית.

שמחתי מאוד על דרישות-השלום ממולדת; הלא ידוע לך, עד כמה אנכי קשור אליה. תודה רבה בעד ה"חומר" שלך; השתדל לשלוח עוד. הייתי רוצה לקבל "עתונות" ממולדת. אני מתפלא מאוד על שלא קיבלתי במשך כל הזמן שום ידיעות מבנדורי, מקיצבורזקי ומיתר הקרובים. שתיקתם גורעת מרצוני לכתוב להם. בכ"ז החלטתי לכתוב להם, ואבקשך לשלוח להם את מכתבי.

אסיים בזה היום. א. וס. גם כן יכתבו לך. אל תכעס עלי, אם לא אכתוב לך בקביעות, אך אין לי תמיד הזדמנות לכך. ד"ש רבות. לך וליתר הקרובים.

שלך י.

מתוך "מכתבים מן הגולה הנאצית" ו. מכתבים מן הגיטאות.

*

16.4 (דרום מערב פולין)¹

קראתי את מכתבך אל ש. ומכתבי מיד אל צ. ואל טוסיה. איני בטוחה אם תמלאינה את בקשתך (בקשר לנסיון הצלתן). כי עסקות יותר מדי הן מלהתפנות לעניינים מסוג זה. ברגע שאקבל תשובה — אודיעך. —

פ.

מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

*

בגרין, 8.3.43

... צביה גרה יחד עם טוסיה. כתבתי אליהן ומסרתי את ברכותיך. למרות שאל ה. כתבתי כבר פעמים אחדות. אין אני מקבלת בזמן האחרון תשובה. אתה ודאי יודע שמשפחתי כולה מתיחסת בשלילה אל דרכיה. רק לפי תביעה מפורשת של צביה מוכרחה אני בתחילת להישגש עמה.² מחוץ לזה אין חדש. המשפחה היא בריאה, היא מברכת בלבביות אותך ואת אידלסון.³ במצורף הצילום שלי ושל אחותי.

שלך פרוטסקה

מתוך חטיבת ברד בארכיון "מורשת".

2. פרוטסקה מבהירה כי עקב ההיערכות להגנה, שוללת התנועה החלוצית את דרכי ההצלה האינדיבידואלית, עם זאת רומזה פרוטסקה כי במקרה שלא קיימת החלטה מפורשת בדבר ניצול דרך לעליה, אם הסתכן דרך כזאת, בשלב מסוים נטו התנועות החלוציות להברית אנשים בודדים אל מחוץ לגבולות הכיבוש הנאצי, בתור עדים חיים להתרחשויות ושעשים. (הער' מערכת תילקוט)
3. אידלסון — שמו הקודם של ברייטנדה. הכוונה, כנראה, לברך את האנשים בארץ ואת הקיבוץ המאוחד. (הער' מערכת תילקוט)

*

(עיר בסלובקיה) 21.8

אדון גירוש מתנהג רע מאוד ואינו חדל מלהציק לי. אני משתדל לפייסו בטכסיסים מחוכמים, ועד כה הצלחתי, אך, לדאבוני, שופך הוא חמתו על יתר קרובי, ואין כמעט באפשרותי לעזור להם. קלושה התקפה שעוד ישנה עמדתו.

א.

מהוך „מכתבים מן הגיסאות“.

*

(עיר בסלובקיה) 9.1.1943 (לחבר בארץ נישראלית)

אני במתנה ואינני אדם חפשי להתנועע ולהתאים את זמני כרצוני. הנני שבו במלוא מובן המלה. לא אפריו אם אכתוב כי בשבילי היה יום קבלת מכתבך יומא דפגרא ממש. אחרי כל שעבר ועובר עלינו בימים טרופים אלה, אין לך כעת דבר העלול להקריין קצת אור על חיינו האפורים — כמכתב וכיריעות מתברים, שאיתם הוגכת ואיתם הקדושה את מיטב כוחות הנעורים למטרה קדושה ומשותפת לכולנו. והם הממלאים גם כיום את כל מחשבותיך וכמיהותיך. בזמן האחרון פועמת כי התרגשה שהנני יוצא קצת מן הבדידות בה זיייתי נתון מתחילת המלחמה. בהיותי עוד אצל צ. (פולין) המטרנו על חברינו מכתבים — ואין קול ואין קשב. — עתה מכוונים מכתביהם לתקן את המעוות, ואני חש את הקירבה החברית והידי הכנה המושטת להושיע. אין אני רוצה לעסוק כעת בפרשה כאובה זו, הויכוח הזה, לדאבונו הרב, אין כבר בכוחו להחזיר לנו את האבידות הכבדות שהיו לתנועתנו. לא תגיע עוד הזמן לסיכום המאורעות והערכתם, צפירה לנו עוד דרך קשה ומרה וגורל רבבות ומליונים נתונים בידי הזדון והרשע, ומי יודע איזה מחיר יקר וטראגי אנו משלמים מדי יום ביומו. ולכן צו השעה הוא: עת לעשות! יש להציל כל שניתן עוד להציל, ואין מטרה קדושה יותר מאשר הצלת חיי יהודי נוסף, בו בזמן שהונף הגרון להכחידנו.

על המצב הכללי כאן כתבו לך א. ונ. יתכן שפיששו רואה הקלה רגעית בעניין הגירוש. אבל אנוכי כבר למדתי לקח מר, שאסור להתאמין בהקלות כאלו. — אמונה מוטעית זו היתה לא פעם בעוכרינו בשנים האחרונות.

בזמן האחרון עשיתי מאמצים רבים כדי להתקשר עם צ. (וארשה) והדבר לא עלה ביד. — כתבתי גם לא. (אשה נוצריה בפולין, שסיכנה את נפשה למען התנועה בימים האיומים ביותר בגיסו). בכליון עיניים הנני מצפה לתשובה למכתבי האחרון ולכסף שהעברנו לגיסיו.

כל עוד אפשר היה, עמדתי בקשר אמיץ עם החברים בלודז', כעת אין להודיע דבר — סגורים ומסוגרים. עמדתי בקשר עם פלוגת ההכשרה שלנו בציאנסטוכוב וסביבתה וכעת לא עלה ביד להודיע על גורלם. —

אתי יחד במתנה נמצאת א. שהיתה שנים רבות בקיבוץ באגדוין, תלאות רבות עברו עליה, ארבע פעמים רוכזה להעברה אל צ. כעת היא חולה, שבורה, רצוצה. האם זה פלא? מפל החברות שבאו מצ. — מלבד חנה'לה שזכתה לתגיע אליכם — חזרו לדאבוני הרב, כולן, עם הגירוש.

מקריאת החומר והמכתבים שהגיעו אלי, נוכחתי לדעת, כי מעט מאוד ידענו על הנעשה בארץ ובעולמנו. נדמה לי שהחומר הזה מכיל רק הדים מקצב הבנין, ומפעולות ההתישבות וממפעלי כיבוש שונים המכוונים לשמש עזרה מידית לעמנו הדווי. ביום שתכלה ממשלת הרשע, והרגשה משמחת מלות אותך שיש עוד יהודים וחיים חיים של פדות ושל יצירה, היודעים לגייס את מיטב כוחותיהם למלחמה. —

שלך, המאמין בכנות בדרך המושטות לעזרה
והמצפה לעזרה מהירה — נשיקת רבות.
בגצורים

מתוך "מכתבים מן הגיטאות". הכותב הוא אחד החברים שנמלט מפולין ועבר את הגבול לסלובקיה. (הער' משרכת הילקוט)

לדודראכט (חות הכשרה) תולנד, 16.8

ודאי התפלאה שלא שמעת מאיתנו זמן רב כל כך. אולם דע לך, היינו עסוקים בזמן האחרון עד מאוד מאוד, ולא היינו פנויים לכתיבת מכתבים מפורטים. ואף מחשבתנו לא נתפנתה לכך. אך את השעה הזו שהגני פנוי בה במקצת, אנצל, על אף הכל, כדי לכתוב לך, למען תדע מה מצבנו.

בדרך כלל לא חלו אצלנו שינויים רבים, טעמי אני ומצב חברינו הקרובים ביותר, עורנו טוב, באופן יחסי, עדיין נאלצים רק מספר קטן ביחס מבין חברינו לצאת מכאן. דבר זה הינו, כמובן, דע, רע מאוד, אך הם הלכו מאיתנו שקטים, אמיצים ואף בוטחים בעתיד — כפי שציפינו זאת מהם, מובן. אין לדעת דבר ודאי, אך לבי ססוד וכטוח שהם יעברו איך-שהוא הימים האלה ויצליחו בעתיד להתאחד שוב עם כולנו.

אף על פי כן, מובן מאליי שאנו סודאגים עד מאוד, כפי שאתה יכול בדאי לתאר לעצמך; אך רוחנו שקטה ומתונה כמו בשעה זו שהגני כותב לך. סוף סוף זוהי התגובה הנפשית היחידה שנותרה לנו אם לא לצאת מן הדעת, היודע אתה, עתים משתומם האדם עצמו למידת הארישות המטוטטמת שעדיה מסוגל הוא להגיע.

גם כאן, בלודזראכט, מצבנו עורנו טוב למדי. אקוה, שקיבלת את הספרים אשר שלחנו לך, הדבר נמשך זמן רב כל-כך מפני שלא במהרה עלה בידנו להשיג את כל הרשימות הדרושים. אקוה שאמנם שמחה חרדה קרן לשי, אנב, מוזר הוא שמעולם לא אישרת לי את המכתב שכתבתי לך בשעתו בעניין זה.

לצערי הרב, חולים כרגע שאר המנהלים כאן וכל העבודה מוטלת עלי לברי. ועתה, ביקשתי מאת ידידי הוותיק יציאת, שיעזור לי במלאכה — הלא עוד תזכרנו מקודם? ודאי ידעת שעוד בעבר עזר לי בכמה וכמה מקרים קשים, אולם עכשיו רצוני שיעבור הנה כמנהל קבוע ולתמיד. סבורני שגם הוא היה מוכן לכך ברצון והגני חושב אותו למתאים מאוד לעבודה זו. אמנם לפי שעה, אין מצבו טוב ביותר, הינו מצונן במקצת, אך אני מקוה שהצטננותו תחלוף בקרוב, הקישי העיקרי בעניין הינה, כמובן — כפי שבדאי תוכל לתאר לעצמך — השאלה החומרית. הוא מצדו היה מסכים לבוא אלינו בחפץ לב, אך היא אינה רוצה לתת לו ללכת לבדו, ואין אנו יודעים כרגע עצה בעניין. אמור נא, זה הרגע מצנץ

דבר בדעתי: בכל פעם שהייתי אצל כסף, היא שיבחה אותך בכל לשון של שבת. סבורני, שהיא מעריכה אותך מאוד מאוד. האם לא יכולת לכתוב לה אודות העניין ולהשפיע עליה שהיא תבוא גם אלינו? נסה נא באמת לעזור לנו בזה, אם יבראו שניהם — יציאה וכסף — אלינו, הריני סבור שנוכל להתגבר על כל הקשיים החינוכיים, שהינם, כמובן, גדולים במיוחד, אך בלעדיהם, בודד וגלמוד — אודה על האמת: לבי חושש למדי, עשה'נא, איש'נא, כל מה שביכולתך, בראש וראשונה עשה נא למען תבוא היא אלי, ואז יבוא ודאי גם הוא. תדבר יבוא אז על מקומי בשלום, סבורני שנוכל לסדר זאת בעצמנו, רק בגללה אני פונה לעזרתך, ודאי יהיה לך ברור שהכל דחוף מאוד ואינו סובל כל דחייה. —

שרשו

! מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

הנני מפרסמים שלושה מכתבים שיש ביניהם קשר ורציפות. במכתב הראשון כותב שרשו (יואכים סימן), מוריך בחוה החלוצית לוטרטש שבהולנד, במכתב השני מספרת ע-ת, אשתו של שרשו, על נסיונה לעבור את הגבול שנתיים בכשלונו. במכתב השלישי (המסומן לע-ה) מספר, כי שרשו איננו עוד בחיים, י. הנזכר במכתב הוא יוסף וסטרויל, והלנדי נוצרי, מהסודי אומות העולם, ששילם בחייו כער פעולתו במחתרת והעזרה שהגיש ליהודים הנרדפים.

✽

ל. 8.11.42

מ-ם יקירי,

לא ציפית ודאי לקבל עוד עכשיו דואר ממני, לצערי לא עזרו לי כל לימודי ונכשלותי כבר בבחינה הראשונה (בנסיון הראשון לעבור את הגבול). תתאר לך, עד כמה הייתי מדוכאת. נתנו בידי את הכרירה: או ללכת עוד הפעם לבחינה או להפסיק את הלימודים לגמרי. לא נתנו לי הרבה תקוות, ואין אני יודעת עדיין, מה אעשה. לע"ע אכריא קצת ואחכה לו. ש, אולי ישחק לנו המול, אם נחיה ביחד, כשלוני הוא מעציב לא רק בשבילי, אלא גם בשביל מכרי, הבאים מאותו בית-הספר (הולנד). היודע אתה, ש, ש, עזר להם בהתנתם (חזר להולנד), ושמשום כך אין כרגע באפשרותנו להיות ביחד? אולם הגעתי כבר לכלל דעה, שהוא מבזבז את זמנו לשוא. חבל! אולי יעלה בידנו לגלות שיטה חדשה, שתהיה מותאמת לשיטת המודרנית של היום, אך חרשת אני, שכבר פיגרנו יותר מדי, על כן אינני רואה כל מוצא. מ, ש, לא קיבלתי עד כה כל ידיעה, אך זה גם לא היה עדיין אפשרי. האם אתה עסוק מאוד? ברצון הייתי עוזר לך, אשתדל למצוא לי בינתיים איזו עבודה שהיא, כל עוד אינני יודעת, מה לעשות. כי לאורך ימים אין לסבול את הבטלה.

כל טוב

ע-ח

מתוך "מכתבים מן הגולה הנאצית".

✽

הולנד, 3.2

הדבר קרה, כפי הנראה בשבוע שעבר ביום השלישי (26.1.1943), כי שבט תש"ג, אלי הגיעה השמועה ביום החמישי בערב, לפני כן לא יכולתי לכתוב אליך, י. היה בזמן האחרון ידידו הקרוב ביותר, עוד ביום ראשון זה שהחזו ביניהם ולמחרתו עמד לבקר את י. אף

כי תבטיח לא לבוא אליו עוד. קוצר רוח ואולי גם בדידות דחפו אותו. סבורני, שמעודו לא היה אדם קרוב ללבו כי, וגם לו — לי, לא היה אדם הקרוב כל כך ברוחו כמותו. אני יכול להבין זאת. מבשרי חזיתי, שקרבותי הגדולה ביותר אליו הייתה אז, כשהתמסרנו בכל נפשנו לעבודה, ובתוכה מצאנו איש את רעהו. הייתה זאת קירבת אישית אמיתית, שהיה בה לעתים משום אינטימיות. אבל כל זה מתוך העבודה ובתוכה. הוא יכול היה לבוא במגע רק עם הטוהר בהחלט שבאדם, הנטול כל פניות אישיות, ולכן היה תמיד בוודי לנפשו. מכאן גם הקשר העמוק בינו לבין י.

הוא היה האדם הטוהר ביותר שפגשתי. הוא ביקש את המעשה האחרון הזה, הוא לא יכול היה לשוב בחזרה ל... בטרם הלכו אחרים. פעמים רבות ניתנה לו ההזדמנות, אבל בשבילו היה זה מן הנמנע, הוא לא ביקש לו מפלט ממעשה התקרבת האחרון, הוא לא יכול היה אחרת, כי הוא היה יצוק מקשה אחת, כי כולו מקשה אחת.

אני ואנחנו הושפענו על ידי כך, שלא להסתלק מפני מסירות הנפש האחרונה, טעמי של דבר חתום וכלול בעצם חייו, וזה הגדול ביותר ממה שראינו בחייו, אבל אלה רק מלים הן, ואיני יכול להיות עתה חסר גיב ביחס אליך.

בימים אלה הייתי יחד עם י., יחד עם ה. ועם סמ. הערב אני אפגש עם ב. שניהם היו רצוצים מאוד ממה שאירע.

כעת שעת עלות השחר, היום מוכרת המכתב לצאת מכאן, ע-ה, עוד מעט ונכתוב לך שוב, בלחיצת יד.

מ.

פתור. "מכתבים מן הגישאות".

... (מכתבת מליין), 15.12.

אנו נתונים עדיין תחת רושם הדיכאון שניהתה בנו על מותו הפתאומי של אלפרד שלנו. אין אנו רוצים להסתיר ממך את האסון, כי ידוע לנו יפה באיזו מידה הינך קשור למשפחתנו, קשה לי לדבר על כך, תכאב והצער נטלו את לשוני, אולם בעצם ההכרה שהכאב מאוד אותנו — יש משום נחמה פורתא, הוא נפל קרבן לעבודתו המקצועית (איש התנועה ועליית הגזע). עברו עליו היסורים והעינויים שעברו בשעתו על חיים ארלוזורוב, וזה אחרי שהפרידו אותו שבועות מספר מאשתו ומהוריו. קשה להשלים עם הרציון, שהוא איננו בתוכנו יותר.

מהי המסקנה שצריך להסיק ממותו של ידיד, אם לא זו שהנשארים בחיים יטילו על עצמם יתר אחריות ויתר התחייבות, בנדרים ושבועות צריך בימים אלה לנהוג זהירות יתירה, כי אין איש יודע אם יצמוד לו העו והאומץ לקיים. יותר מזה אין לוטר, אך רוצה אנכי שתדע, כי אנו המבוגרים נעמוד על משמרתנו ונקיים את המוטל עלינו עד נשימתנו האחרונה. בכל תנאים שיוצרו ולאן שהגורל יטלטל איתנו, נקיים ונעשה ללא כל תנאי, ומבלי להתחשב במה שעלול עוד לבוא עלינו, עלינו לעשות — זאת היא דעתנו — גם מבלי להתחשב בדבר אם נצליח בפעולה החינוכית ובהכשרת הדור הצעיר, ואם לאו. אלפרד רגיל היה להעלות על שפתי את דברי נחמן (סירקין): "לא המדרש עיקר, אלא המעשה". זאת היא התחייבותנו, והננו מוכנים לקיימה בכל עת ובכל שעה.

והחיים שוטפים להם במסלולם הרגיל. על כך בפרוטרוט בפעם אחרת. כאשר חנה (חברת גבע שהיתה בגרמניה עד סוף 1941) עזבה אותנו לפני זמן־מה. נהנה לי במתנה תמונה. בצידה השני כתבה, כי כל אחד ממשפחתנו חייב ללחום עד טיטת דמו האחרונה. דרוש בשלומה ואמור לה. שאנו חיים לפי הצו הזה. רב תודות לך בעד דרישת־השלום שהגיעה אלינו דרך ל. אנו דורשים בשלומך.

ח.2.

מתוך "מכתבים מן הגטאות".

*

ברלין. 15.9.43 חוג חלוצי

מכתב מס' 4. החברים * שלנו והמוכירות * בארץ ובגולה.

חברים * יקרים.

בתקופה הקשה ביותר אין אנו שוכחים, מעבר לכל דאגותינו, לכתוב אליכם לרגל החגים הקרובים, ולפחות ברוחנו למצוא קשר לתנועתנו, שהיא הכל עבורנו. שוב אנו רוצים לזרוח לכם על עבודתנו ועל חיינו, בתקופה שאם גם רק אחד מאיתנו יישאר בחיים, הרי מכתבים אלה אי פעם יגיעו אליכם.

כשאנו צופים לאחור בראש השנה * כולנו חייבים להודות כי למרות שהעבודה בעליית־הנוער * בברלין היתה מאז ומתמיד אינטנסיבית מאוד, הרי מעולם לא חיינו ביחד כל כך הרבה וההתקשרות בינינו לא היתה כה חזקה כמו בשנה החולפת. מאז נוסד חוג * שלנו, בנשף * החציר־שנתי, ניסחנו החלטה, עליה חתמו כולם, ובה התחייבנו:

1. לעזור איש לעזרה לחיות כאן במחתרת ולנסות להשתחרר.
 2. להתכונן לדבר המרחיק לכת ביותר, ללמוד וכו' לקראת ארץ־ישראל.
 3. לשמור על קשר עם החברים * בפולין ולעזור להם, כמו כן לתמוך בקרן־חג * המיועדת לנטיעת עצים בארץ־ישראל. לזכור את אלה מאיתנו שנפלו.
- חתמנו כולנו, בתור רעים * במקום איוו שלנו, הנמצאת עדיין ב"צ. (ז.צ.ז.), אחרי זה פולדי חונס (בן 17), היינץ אברמסון (16), גרד בק (20), מארגוס בק (20), איווה פיישמן (20), מור ציימן (17) אסתר זיימן (18), כמו כן יצחק, ראש־חברה * שלנו, כך הגנו בעת תשעה איש. אלינו מתווספים עוד שלושה נערים, המתארחים מדי פעם, עם זאת החלטתנו נחושה עתה לחזוק בתוכנו רק אנשים כאלה המתמזגים לחלוטין ובמלואם עם תנועתנו, דווקא עכשיו אין בדעתנו לסבול דברים לחצאין, כשם שהדבר לא נסבל מעולם עליידי יצחק בביה"ס של עליית הנוער. חסננו, שנוכל לסמוך איש על אחיו, אחרי תקופת האומר * בה נפגשנו בכל ערב במקום סתר, לשם ספירת האוטר, במקום כלשהו — ברחוב, בפארק, בטירגארטן, תמיד בשירה, לגמרי בלחש, ובמחשבותינו עם כולם. — מאז התחילה העבודה חמש פעמים בשבוע, מאז שבעות * היה לנו בכל יום א' טיול * לעתים קרובות עם צופיות * וספורט, לרוב אצל ארקנא או בצפון. ביום ב' שיחה * מס' 1 והיא: רפ (כפי הנראה ר"ת של "ראפראט"), תולדות ציון, אחר כך הרכבה פול (ר"ת של פוליטית), ביום ד' שיחה מס' 2, והיא: ראשית — 10 מלים בעברית. ואחר כך רפ, ידיעת פל (ר"ת של פלטיגה), אחר כך ספרות, קריאה בצוותא, ביום ה' — שיחה * מס' 3, על פי רוב

הרצאות דחופות שונות, כמו כן התייעצות חברה, כל השיחות * היו מוכרחות להתקיים ביער, וקיימנו אותן תמיד על אף הסכנה והגשם. רק בשבת * אנו נמצאים אצל גד, לכולנו זהו היום המיוחד ביותר, הנותן לנו כוח לכל השבוע. ראשית — הרצאה היסטורית על אישיות מתולדותנו, אחר כך מלמד אתנו יצחק תנ"ך * (כולנו אהבים עכשיו תנ"ך, דבר למענו טרח כל כך יצחק תמיד בבית"ס — יועל (קיצור של יוגנדרעליה), זאת לזכרה של אייו, למענה אנו אומרים בסוף הלימודים "מי שברך", אחר כך — עונג, באמת, העונג * תמיד יפה מאוד, אנו מרבים לשיר ומסיימים בהבדלה.

מחצית השנה האחרונה, הביאה לנו מבחינה טכנית, קשיים רבים, המזון היה בצימצום, לא תמיד נמצא שיכון לכולם, בעייה זו עלולה עוד להחמיר, אולם אנו נחזיק מעמד, שלחנו תכילות למזרח, קרן-חוג * יכול גם להצביע בה, (ר"ת של ראש השנה) על סך של 105 מאדקים, אנו מקווים שבקרוב מאמצינו להצלה לתוך-לארץ, יוכתרו בהצלחה, אנו רוצים ככל האפשר ללכת בציוותא, אנו יודעים כיום, כבעבר, כשהחלטנו בתחילת * ללכת בדרך זו, היתה הנכונה ואנו רוצים להחזיק בה, וכשיהיה צורך בכך להתנוגד שוב, ובכן חברים, רק המחשבה עליכם נותנת לנו כוח, והשעה היפה ביותר היא, כשיצחק מספר לנו על כך, על העבודה הגדולה בעבר, על תנועתנו, אנו מאמינים שאתם בארץ, וכן, אתם האחרים בגולה, תחשבו גם עלינו, כפי שאנחנו חושבים עליכם, כך אני כותב מכתב זה לראש השנה * בשם החוג, ומשגר איחולים מקרב הלב בשם כולם.

ג.ב. הקמנו עכשיו גם קשר עם שני אנשים בארץ, הרברט ואיווה וארבורג (בני 16 ו-15).

מתוך הסיבת בדר בארמיון, מורשת.

*

וארשה, 31.12.43

ידיד יקר,

את מכתביך קיבלתי שלשום, ו. כבר ענה לך, אצלי אין חדש, הנני עובד ועוזר לעמי היקר הנר אצל נוצריסקי, כותב באופן מפורט על יערי וארצי, מתנות הרבה מתחלקות במשפחה, ענה לי לפי התוכנית... והנני דורש בשלומך.

א.י.

מתוך הלקס, ידיעות מן הגולה.

*

וארשה, 6.1.44

חברים יקרים,

את מכתבכם קיבלנו, רב תודות, הננו נרגשים לדאגתכם לקיומנו, לדאבוננו הרב, למרות רצוננו, לא נוכל כולנו לבוא אליכם, עסוקים אנו פה בעבודת ההצלה וההגנה, חיי אלפי יהודים וכבודנו תלויים בעבודתנו זו, אנו מודים לכם מקרב לב ולשאר ידידינו באשר הם שם, אולי עוד יבוא יום ותראה, מי יודע? נשתדל שצביה תבוא אליכם —

הלוואי והרבר יעלה. גלר¹ יצא לפני חודשיים למחנה ריצו לאזורי חוץ-לארץ. אין כל ידיעה ממנו. כפי ששמענו, כל היהודים הובאו לאוישבינצ'ים ונחרגו. האם עומדים אתם בקשרים עם שבלבה בשווייץ ועם י. קוריאנסקי בהונגריה? היש לכם קשר עם קבוצת חברים שהגיעו מזלמביה להונגריה?

נבקשכם לעמוד איתנו בקשרים כל זמן שהתנאים יאפשרו את זה. אתם מוכרחים לעזור לנו באירגון האפרט. בחיפוש מבריות גבול, בכדי שנוכל להעביר אליכם ילדים. צעירים, מקומץ הפעילים אשר עודם בחיים.

תאדם תזה שמביא את המכתב, רצה לקחת חינם רק אותי ואת צביה, בעד אחרים הוא רוצה סכום כסף ענקי. איום וגורא. סכומים כאלה לא מאפשרים לנו לארגן יציאה המונית. וכולנו רוצים לחיות — אם כבר חיינו עד כה. זכרו: בעבודתכם תלוי גורל שארית ישראל על אדמת פולין. עשו הכל למען לעזור לנו. אם יש לכם אפשרות, הודיעו לארץ-ישראל עלינו. אנו חיים ופועלים.

בשם שארית הפליטה י. צביה ל.

מתוך חלקט "ידיעות מן הגולה".

1. אליעזר גלר — מהחברים המרכזיים של תנועת "גוריונות" במחתרת פולין. מראשי האו"ל.

*

ווארשה, 24.2.44

את מכתבך מ-2.11 קיבלתי. במשפחתי לא חל כל שינוי. לסרות המחלה מבקר קרבנוביץ' את הפירטה שלנו. הסתתרסקי אינו עוזר כמעט ולא כלום. המיכה עובדת יחד עם הסתתרסקי. נוצרוביץ' דורש בעד הריפוי כספים מרובים, אולם לנו אין מספיק כסף. מתנות האהבה מהרוד כספי מתעברות מיד לתמיכה.

העבירו את הכתובת המדייקת מהאדון הונגרוזיץ' כי ברצוננו לבקרו. צ. עוברת מחלה קשה על כן אין היא כותבת. היום אבקר אצלה. אמסור לה דרישות שלום. במכתב הבא תקבלו את התאריך של יום הולדתה על מנת שתעבירו לה מתנה. את המכתבים העברנו לתעודתם. דרישת שלום לניירות לקרובים שלך.

ד.

מתוך חלקט "ידיעות מן הגולה".

2

(בלגיה) 8 בספטמבר, 1943

גילברט יקירי,

כשתקבל את המכתב הזה, שוב לא אהיה (בחיים). זה טראגי. אך זה נכון. יודע אני כי ביום קוראכם את המכתב הזה, תסבלו סבל איום, אך אני אלך טפה ומחשבותי האחרונות מופנות כולן אליכם. לבי שותת דם שעה שאני חושב מה שהורי כבר סבלו בגללי, ומה גדול יהיה סבלם עת שיקראו מכתב זה. תמצאו במכתב זה ביטוי אחרון שלי לאהבתי אליכם, ולכל משפחתי. מותי יהיה קל עלי יותר אם אדע כי הם במצב בריאותי טוב ומוגנים בפני העוני.

אינני רוצה להאריך בעיניי זה. דעו כי רצוני האחרון הוא שהייתי יכולו את הסיוט
 ושיחיו חיים מאושרים וקלים. כפי שהם ראויים להם.
 שלום לכל המשפחה ולכל חברי וחברותי. אני מחבק את כולכם. אבא ואמא. אחיות
 ואחים. בכל הכוח שעדי נותר בי ובכל מאדתי (מאמין) כי רצוני האחרון יכובד.
 שלום
 מוריסו רדנצוויץ

צילום המכתב המקורי בארכיון "מורשת".

*

חולנג, הוות הכשרה 14.12

אחרי הפסקה ממשיכת תגיע אליך שוב ידיעה ממני — אולי בפעם האחרונה. מי יודע?
 הרבת עבר עלינו בזמן האחרון. ויום חודרת אותה הפרשה הידועה לך היטב. יותר ויותר
 עובדים אותנו ידידינו היקרים שנאלצים לנדוד לדרך בלתי ידועה. נשארו קומץ קטן.
 לפעמים קשה להתגבר ולהחזיק מעמד. אך חובה עלינו להתגבר, כי אנו אחראים כלפיכם.
 ולכן. עלינו להחזיק מעמד בחריקת שיניים. להחזיק מעמד ויעבור עלינו מה. אם יש לך
 אפשרות. כתוב גא מיד בפרוטרום מה שלומך ושלום ידידינו. מה הידיעות ממולדת? —
 להתראות בזמן טוב יותר.

ג. ק.

מתוך "מכתבים מן הניסאות".

*

קונסטיטוציה רדנצוויץ (פחיו לובלין) 3.2

אחד הפוגרים מסלובקיה כותב לחברו בארץ מוצאו

עודני חי. — לא אדע מדוע — אם אפשר לקרוא לזה חיים. מרגיש היקרה שלי ובתי
 הפעוטה המתוקה שלי. שריקה. יחד עם עוד 1200 אחרים — הוכה. נורה. נרמסו ביום ה'9
 באוגוסט 1942. יום הפוגרום הגדול. לילדה היקרה היה יום ה'9 באוגוסט — יום החולדת
 הרביעי. אחותי. ביסי וילדיו גורשו. 120—150 איש נדחקו מצופפים להוד קרן שעל רצפתו
 פוזרה שכבת סיד בלתי-כבד. מוסעים לגירוש. כך גורשו מכאן 3000 איש. קיוונו. אולי
 יוכלו לחיות איכשהו במחנה הריכוז. אבל בינתיים יש לנו ידיעות שהם הובאו לבאלזאק.
 אל מוסדה-השמדה. משם איש אינו חוזר. אתה יכול איפוא להודיע בבטחון גמור לאחותך
 ברטה הנמצאת בהונגריה. שבעלה אינו בחיים עוד — גם הוא היה בטרנספורט-ההשמדה
 הזה. — —

נשארו בחיים 40 מתוך 4500 איש. חיים פה כלואים. אני קרוע ורעב. אבל אינני
 מבקש ממך כסף למזון. שלח לי לפחות 10.000 זלוטי. כדי שאוכל להימלט מכאן. אחי יתן
 לך סכום זה ברצון. ואתה. מ. היקר, אל תתן אמון בנשואי התערובת שלך ובמצבך המיוחד.
 ברה. ברה. ברה לך. כי אתה בורח מסכנת המוות האיום ביותר. והוא — הגירוש. — —

ג.

מתוך "מכתבים מן הניסאות".

(מכירות ברלין) 12.3

היום הודיעו לנו שעלינו לעזוב את מקומנו תוך השבוע הקרוב. מאחר שאני יודע אם אוכל עוד לכתוב אליך, הריני מודיע לך זאת כבר עכשיו. אנו נחיה האחרונים ממש מבני משפחתנו, ההולכים מכאן. אבל ידוע תדע: לא ישתנה דבר. אנכי, שבחתי להודיעך באחרונה, שאחדים מידידי המשפחה כאן החליטו החלטה עזה למצוא זה את זה בעתיד לבוא. כיוון שרצונם להיות יחד אחר־כך, בבית, חמישה מבני משפחתנו יוכלו לנסוע מכאן ישר אל א. (מחנה ריכוז); האחרים, שרם נודע לנו מקום דירתם החדשה, בכל אופן, איש לא ישאר במקום. ובכן, חביבי, דרוש נא בשלום חנה (ארץ־ישראל) וכל תאחובים. — חזק!

ה.

מתוך "מכתבים מן הגיטאות".

עיר באוסטריה, 1.10.42

ידידי היקר,

היות ואני נוסע היום (מגרש למחנה־ריכוז בצ'כיה). ברצוני עוד להיפרד מסך. אם הדבר יהיה אפשרי, אכתוב לך שוב, דרישת־שלום מעומק לב לכל היקירים, השם יברך אותם, וביחוד לגאולה היקרה שלי שכל כך הייתי רוצה לראותה. את אנשי מנדל, את הנריאטא ואת פנחס הגנו מעריצים, היה בריא וזכור אותנו. שלך

אחרון

מתוך "מכתבים מן הנולה הנאצית", אותו סתב בתרגום שונה מופיע גם ב"מכתבים מן הגיטאות". בנוסף זה צויינה וינה כעיר ממנה נשלח המכתב.

בירקנא, ינואר 1944

נ. יקיר לי מאוד,

ברכה לבבית מאוד בתור אות חיים. גלויתך מ־19.8 שפחה אותנו מאוד והרסיפה בה. דרוש בשלום ארצי. אל תשכח אותנו. שלך

א.

מתוך חטיבת בדר בארכיון "מדינת".

טרנפול, 7.4.1943

יקירים שלי,

לפני שאני עוזבת את העולם הזה, רוצה אני לכם, יקירים שלי, להותיר מילים אחדות. כאשר המלים האלו ישיגו אתכם אִי־פעם, או אני ואנו כולנו לא נחיה יותר קיימים כבר כאן. הסוף שלנו קרב. חשים את זאת. יודעים על כך. אנחנו כולנו, בדיוק כמו היהודים

החפים מכל פסע וחסידימגן שנהרגו כבר, נידונים למות. המועטים שעדיין נותרו ולא נכללו עד כה ברציחות ההמוניות, תורם יגיע בקרוב. אין לנו שום מוצא ולא נוכל להימלט בפני מות גורא ואכזר זה.

מיד בהתחלה (ביוני 1941) הוצאו להורג כ-5000 גברים, ובתוכם גם בעלי, כעבור שישה שבועות, אחרי חיפוש ממושך של חמישה ימים בין הגופות (שנמצאו ליד משרפת לבנים, ומשם היו מועברות לבית-הקברות), נמצאה גם גופתו. מאז יום זה, החיים פסקו עבורי. לא יכולתי אף בחלומותי כנערה לאחל לעצמי רצ לחיים טוב יותר ונאמן יותר. זכיתי רק לשתי שנים ושני חודשים של אושר, ומת עתה? עייפה מהחיפושים בין הגופות, הייתי „שמתה“ למצוא את שלו, הניתן לבטא במילים את היסורים האלה?

...דוד הוא „מחוסל“, הא, כמה טוב לו. הכל כבר מאחוריה. לנו מחכת עוד כדור המוות. ב־31 באוגוסט התחילה האקציה הגדולה. אז איבדנו את אמנו האהובה שלנו, הטובה והנכונה להקריב את עצמה למעננו. נדרשו אז 3000 קרבנות. הופעלה בפעם הזאת תחבולה חדשה. העובדים ומשפחותיהם קיבלו חיתמת מיוחדת של המשטרה על גבי תעודות העבודה ועמדו להיות משוחררים מהאקציה הזאת. זה נגע כביכול טוב, כמו במרץ, רק לאנשים בלתי כשרים לעבודה ולילדים. שוב חיפשו הסדרנים היהודים שלנו עצמם בתוך הדירות ומקומות המחבוא את קרבנותיהם, בובי ואני הלכנו לעבודה. אבא ואמא נשארו בבית. היחל להם הרי „חיתמת החיים“, לא נתנו לנו לצאת דרך שער הגבול. בובי ואני הובלנו לכיכר הקרבנות והיינו משוכנעים כי לא נשוב חיים. רבים נורו בו במקום. אנחנו ברחנו ועלה בידנו להסתלק. הגעתי בהצלחה למשרד. שם התישבתי וכחץ מחכים אלפרס למות. הא, כיצד אוכל לתאר לכם את זאת? אחר הצהריים נודע לי כי את אבא ואמא ראו בכיכר. אני מוכחה הייתי להמשיך ולעבוד, לא היה בידי לעשות דבר. חשבתי כי דעתי תסרף עלי. אבל לא יוצאים מן הדעת, ואז שמעתי כי נשים לא-עובדות — כלומר עקרות-בית בלבד — לא ניתן להוציא. האם עלי רק להתאבל ולבכות כי איבדתי את אמי או לשמוח שיש לי עוד אבא שגיצל? לא ידעתי זאת. האם ניתן כלל לתפוס כל זה? האם ניתן להבין את הדבר? האם אין צריכים, באורח גורמלי, המוח והלב להתפקע?

אכן, אנו ממשיכים להיות בלי אמא, הנפש הטובה והמסורה, הלב הטוב של האם!... בינתיים באות הראגות של היום-יום, המאבק על הקיום הטפשי וחסר הערך, נמשך. צריך שוב לעקור, הגיטו צומצם מחדש, כי הדירות של הנרצחים התרוקנו. ועם זאת — ממשיכים לחיות.

ב־5 בנובמבר, ביום השבת, באופן בלתי צפוי, בשעה 11.00 לפנה״צ, הוקף הגיטו והריקוד התחיל מחדש. הית לי אז „מזל“ מיוחד, מבלי שהיה לי מושג כלשהו על אקציה כלשהי יצאתי אל מחוץ לגיטה. עשר דקות לפני שהגיטו הוקף, עם הזמן מסתגלים לתנאים, נעשים קחים כליכך. כאשר מאבדים משהו מהקרובים ביותר, אין בוכים, אין מגיבים, נעשים אדישים. לא אנושיים, עשויים מאבן, ללא רגש. שום ידיעה אינה עושה עוד רושם. הולכים בשקט למוות. האנשים בכיכר היו אדישים ושקטים.

יהודיה אלמונית

1 מתוך הספר האיטלקי: "Lettere di condannati a morte della resistenza europea".
Einaudi, Torino. התרגום מנרמנית. המקור הנרמני מצוי בארכיון של המפלגה הסוציאליסטית
המאוחדת בברלין המזרחית.

25.1.43

אל אחותי היחידה והיקרת רבקה!

אין לי סבלנות ואין לי כבר כל רגש אנושי לכתוב, אני כותב רק מתוך תקווה שאת, היחידה מכל המשפחה, תשארי בחיים, ולכן אני רוצה שתדעי מתי לקיים את ימי הזכרון. התחמקתי היום ממחנה זאסלאו, ואני נמצא אצל גוי, כדי להשאיר עבורך את המכתב הנוכחי. לדאבוני אין מי שיחביא אותי, כי כל אחד מתירא לחייו הוא, אני לא רוצה למסור פרטים, כי אין בן־אדם שיוכל לתאר זאת. אם סופרי דברי־היסים יתארו פעם את זה שעבר עלינו, אל תחשבי שזה היה ככה. המשורר הכי גדול לא מוכשר לתאר אפילו את החלק האלפי מהמציאות, אני בעצמי לא מוכשר לספר על הכל מה שקורה פה ביום אחד, אני מוכרה להגיד שזה היה איזה חלום בלועזית, אבל לדאבוני זה הכל אמת.

ובכן, עד היום נשאר לך מכל המשפחה, רק אני, היחיד, לפני עשרה ימים לקחו ממני את הנחמה היחידה שנשארה לי עוד, ביחד עם יתר יהודי המחנה לקחו גם את הינדה, שאול ומלך. נשארו במחנה מכל המחוז הסנקאביס"ה 70 יהודים מתוך 15,000. ביקשתי ללכת עם כולם ולהיפטר כבר מחיים וקיבלתי מכות בעד בקשתי זאת. אמרו לנו שישלחו אותנו לעבודה בקראקוב, אבל לפי השערתי, יחסלו גם אותנו אחרי שננקה את כל צריפי המחנה.

לכן אני מנצל את התודמנות להשאיר עבורך את המכתב הזה. לחיות אין לי כבר כל רצון, אבל אתם, את ילדיך, שתדעו לנקום את נקמת הדם היהודי הנקי הנשפך. עליך להגן את ילדיך ברוח הנשק והשנאה לעם הגרמני. אני פונה לכל היהודים משם, אל תחפשו עסקים או התקרסות במשרות, רק קחו את הנשק ביד, ריצחו את כל הבא תחת ידיכם (מהעם הגרמני) אנשים, נשים וטף, כי ככה עשו איתנו, הסופר הכי גדול לא מוכשר לתאר את האכזריות שעשו עם אחיכם, לפיכך עליכם להיות להוטים רק לנקמה! נקמה!

הינדה שלנו תתחילה לרשום יומן, אבל אי אפשר היה להמשיך, היא השאירה מכתב עבורך שאני מצרף בזה.

ובכן, הרי בריאה והתחזקי לחיות, כי אנו סבלנו את הצרות גם עבורכם, אני דורש בשלומך ומנסק אותך, ילדיך ובעלך, אל תבכו הרבה, שיבוא זמני, אלך בזימרה להתאחד עם בני־משפחתי.

יום הזכרון של אבא, אמא ולרשע, הם גורו בזאסלאו, יום אחרי יום־כיפור, ביום שלישי, בשעה 10.30 לפני הצהריים בשנת 1942, רחל נורתה בזאסלאו ביום 25.10.1942, שלום מת מיתה טבעית. בדלקת ריאות ביום 6.11.42, היום לפני 10 ימים, זאת אומרת ביום 15.1.1943, יצאו מפה עם המשלוח האחרון, יותר מ־2000 יהודים ועם הינדה, שאול ומלך, אני משאיר את המכתב אצל נוצרייה ואתם תתנו לה עבורו 25 דולר, כתובתה: ...

אני מאחל לכם חיים ארוכים תוך בריאות ושמחה.

אשר בן יצחק שוורץ

נשלח אל רבקה שוורץ, בארץ,
מתוך ספר יזכור לקדושי ליבארי,
תרגם מיידית: שמעון פרידלנדר.

SUMMARY

Extracts from Siach Lohamim

(Combatants Converse)

This issue begins with a chapter from the book "Siach Lohamim" (Combatants Converse).

The book is quite different from most of the books that have been published and continue to be published about the Six Day War. Rather than describe battles and events, the book expresses what the young combatants remembered about their feelings and reactions at the height of the struggle when face to face with danger. The expression of the combatants is at the same time the expression of different generations. They tell of their ties with the Jewish people and its fate. Fate and the past stand out in sharp contours in this supreme test in battle which for our people is always the battle for our very existence.

We have recorded the conversations in Kibutz Ein-Hahoreh with Aba Kovner in the chair. The subject was the combatants' relation to the period of the Holocaust.

Last letters before the tragic end

In this issue dedicated to the 25th anniversary of the Warsaw Ghetto Revolt, we publish a series of letters written in the tense days of the Holocaust, which reached countries outside the Nazi occupation. There are three sections:

- a. Letters written to friends and relatives;
- b. Letters written on behalf of organizations and movements supplying information on events in the community;
- c. Farewell letters and appeals to world public opinion.

Rescue of Jewish Children in Buchenwald

Ruzka Korchak tells about children in the concentration camp in Buchenwald. During the war deportations of Jews to Buchenwald included many Jewish children. The international Underground, as well as Jews not belonging to the Underground but assisted by it, did much to alleviate the suffering of the children and to rescue them. Thanks to the risks, the devotion and resourcefulness of many, a large